

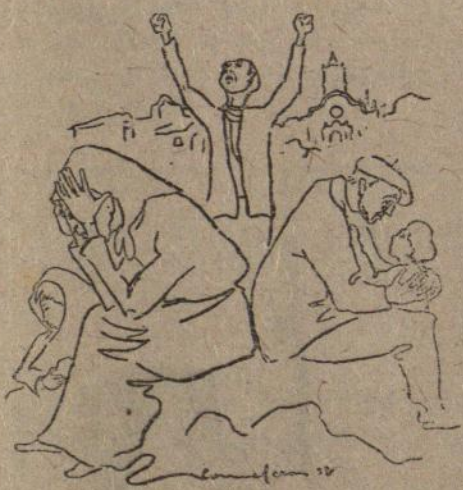
Es un poble de color de mel —sobretot a l'hora de l'alba i la de la posta— en el llençol gris d'aquestes desolades planures d'Aragó, d'una bellesa sòbria i austera. Situat en un lloc on la planura comença a esdevenir muntanya, els carrers són trencats, irregulars, plens de desnivells que ajuden a les més gracioses perspectives. Els voltants estan tacats per la verdor de l'horta. I al costat de la cinta polsosa de la carretera hi ha la cinta d'argent d'un rierol que es perd després, en veure's sol i trist fora del poble, vers unes muntanyes —no tant: unes muntanyetes— morades de llunyania.

A l'entrada i a l'eixida del poble, la carretera, que dibuixa en el llençol de terra unes corbes fines, suaus, té a banda i banda uns àlbers esvelts, que a l'estiu es vesteixen de petites fulles tremoloses pel vent i ara a l'hivern tenen unes branques nues en les quals de dia xerrotegen els ocells, i de nit la lluna s'hi penja com un fanal xinès.

Excepte la carretera, els carrers del poble són estrets i no mancats de claror perquè les cases —algunes de les quals tenen un escut d'armes damunt la porta d'entrada— són baixes, com en tots els pobles de per aquí.

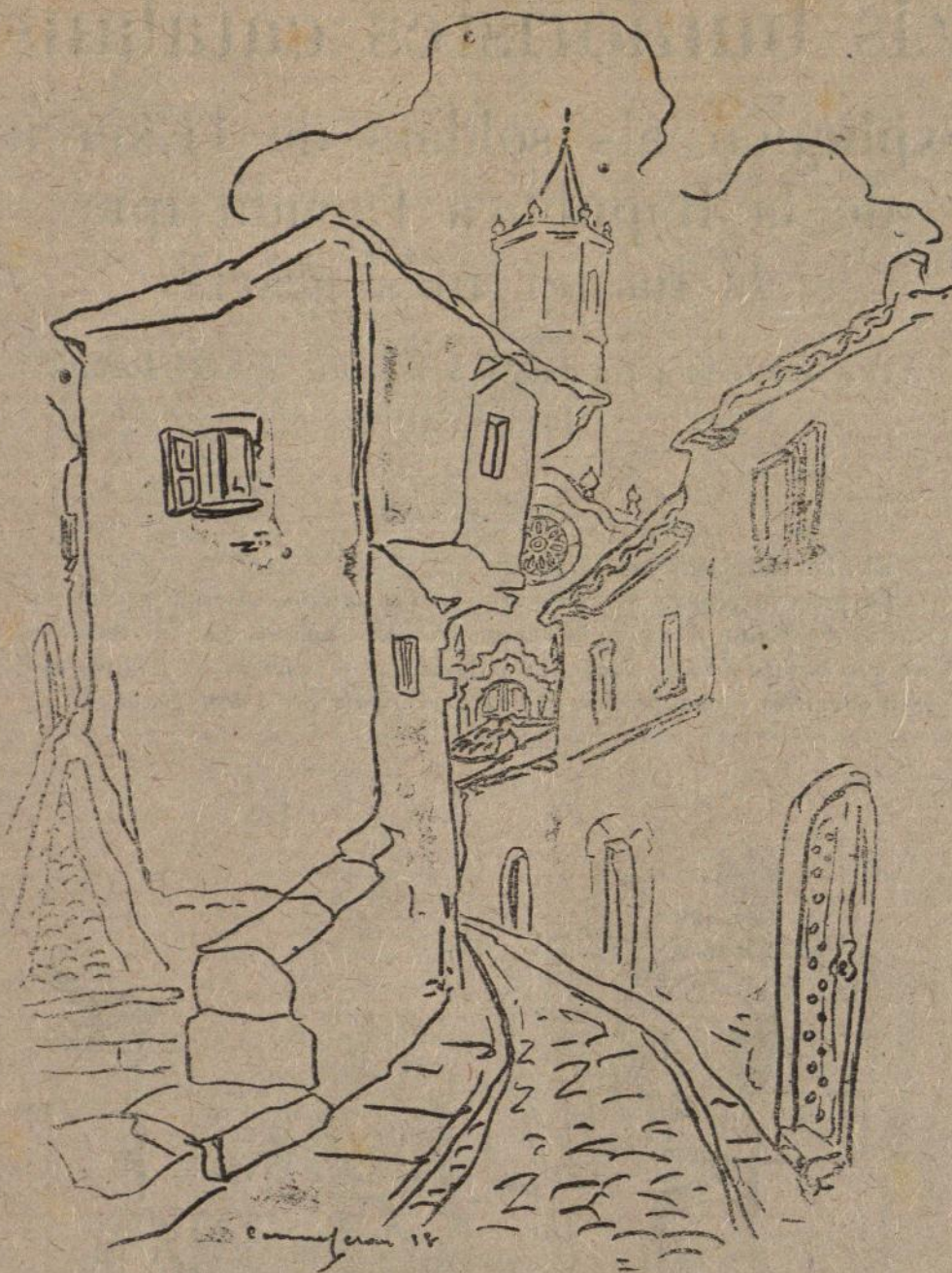
Hi ha una plaça de forma rectangular i anellada de porxos sota els quals, en temps de pau, passejaven els diumenges de pluja, o els de massa sol, les noies i els nois del poble, rostres encesos pel fred, ampla rialla grassa, parla ritmada per una graciosa cantarella— sota l'esguard greu i apagat dels vells.

En l'ombra d'aquests porxos s'obren les portes de la fonda i del Cafè de «Izquierda Republicana». Abans aquest local, inconfortable, era el dels senyors, dels cacics, i en deien, amb vanitat grotesca, el Casino. La gent del poble, però, com que sabia per experiència qui eren els cacics, l'havia ba-

tejat d'una manera més pintoresca: l'«Arca de Noé».

Al fons de la plaça hi ha l'Ajuntament, construcció del setcents, d'un barroc trist i pobre. En un carreró proper a l'Ajuntament hi ha un convent on l'Estat Major del Cos de l'Exèrcit

EL POBLE NEGRE

del qual formo part ha instal·lat les seves oficines. Un altre convent, voltat d'horta, als afores del poble, ha esdevingut escola.

L'església, també d'estil barroc, però d'un barroc més ric i més pur que el de l'Ajuntament es dreça en un petit turó al costat de la carretera. Té una ampla portalada que aguanten unes columnes salomòniques i un campanar on fan niu els coloms. Aquesta torra sempre voltada d'esbategar d'ales, quan el poble es summeix en l'ombra blava del crepuscle, resta encara, durant uns moments, daurada de sol, i és com una flama. Davant l'església hi ha una placeta enllosada i un camí de ferradura que, fent giragones, puja vers la muntanya tota florida de romanins i espígols.

Dalt d'aquesta muntanya hi ha un casalot abandonat—el nostre capità enfilant-se com una cabra, l'ha seguit de cap a peus— on, temps era temps, florí una llegenda tràgica: l'amor, la gelosia, la cobdícia, la follia, la mort. Avui dalt d'aquesta muntanya i d'un «cabezo» que hi ha a l'entrada del poble, hom ha instal·lat dues metralladores antiaèries.

Les tardes dominicals, les noies d'aquest poble es posen la roba de les festes, es maquillen d'una manera bon xic arbitrària—amb la pau ha fugit dels camps la senzillesa, i el retorn a la natura que preconitzava Rousseau, cada dia esdevé més difícil— i, com que no poden anar sota els porxos de la plaça perquè els omplen els cotxes de l'Estat Major, passegen carretera amunt i carretera avall fins que fosqueja. O bé s'arriben a l'«estanca», que aquest és el nom que ací donen a la presa d'un molí proper.

Malgrat aquesta dominical desfilar de nois i noies que riuen i canten, malgrat la lluminositat del paisatge, el poble és negre i és trist. Hom no s'explica, de moment, aquesta negror, aquesta tristesa. Després, sí; després veu que al poble hi ha més dones que homes, més gent que va endolada que no pas amb vestits de color.

I pensa i no s'equivoca: per ací ha passat el crim, la vessania del crim.

Ha passat com ha passat per totes les terres i per tots els camins que foren sollats per la potja dels rebels.

Ha passat i ha deixat darrera seu una estela de sang i de silenci.

PER

LLUIS CAPDEVILA

Per ací ha passat el crim...

S'acabaren les cançons i l'alegria. Els noies i noies que riuen o canten deixen damunt l'aire un record de cançons.

Avui les veus sonen fredes, glaçades, marcides.

Riuen i canten, però damunt la seva rialla i el seu cant hi ha la tragèdia.

Damunt la rialla i el cant dels nois i les noies i damunt del paisatge lluminós...

El cel és resplendent, i les cases i els carrers tenen color de pa amb mel. I, no obstant, damunt tot plana una invisible tristesa...

Ha passat el crim, la vessania del crim...

A una dona, que fins que no hem entrat nosaltres al poble, havia restat voluntàriament reclosa a casa, li mataren el marit pel delictes d'haver votat la República, i viu amb sis fills infants—el més gran de vuit anys— que sovint li pregunten: —I el pare on és? Per què no torna?

En una altra casa n'assassinaren catorze, i ara el vell no sap com mantenir les filles, les noies, els nets.

A un altre que havia treballat un cert temps a Barcelona i no lligava gaire amb els cacics, el mataren, perquè li deien «el catalán».

Al president del Centre d'Esquerra l'anaren a cercar a altes hores de la nit, l'arrencaren dels braços de l'esposa i d'una filleta de tres anys, i no ha tornat més a la llar. A un altre fill, un minyonet de catorze anys, perquè cercava el cadàver del seu pare, el caçaren a trets.

Durant els primers temps de la revolta, quan el poble estava dominat pels rebels, l'odi, la incomprensió, el crim, la venjança personal, estaven a l'ordre del dia.

I heus ací perquè avui, en aquestes daurades tardes d'avui, quan ja flo-

reixen els ametllers, i la torra de l'església pren coloracions de mel i els coloms s'envolen amb una tremolosa remor d'ales, aquestes pobres dones, aquestes pobres criatures, vesteixen dramàtiques robes negres.

Front d'Aragó.